

Mletačka je uprava na taj način već postojeću organizaciju *sučija* i seoskih *sudaca* na zadarskom teritoriju prilagodila vlastitim ciljevima. Selo je zadržalo neke samoupravne nadležnosti, a seoski su *suci* jamčili održavanje reda. Na području vranskoga distrikta, koji je bio sastavni dio šireg zadarskoga teritorija, mletačka je uprava 1454. godine potvrdila tzv. *Vransko običajno pravo*, i to na molbu *suca (iudex)* u podgrađu Vrane te stanovnikâ (*homines*) vranskih sela mletačkoj vladi da im odobri “*capitula suorum privilegiorum suarumque litterarum et consuetudinum*”, tj. “članke njihovih povlastica, isprava i običajnog prava”.<sup>41</sup> Taj zbornik običajnog prava (*consuetudo*) ocrta seosko društveno ustrojstvo na području Vrane. Njegove odredbe s jedne strane utvrđuju obveze kmetova prema vlasniku zemljišta i mletačkoj upravi, ali s druge strane i nji-hova prava. Neke odredbe upućuju na još višu samoupravnu razinu od one što je imaju *lige* u zadarskome distriktu. Prema članku 7., *posobe* u vranskome distriktu, po svojoj prilici skup seoskih glavara, smjeli su kažnjavati prekršitelje u sporovima do vrijednosti od 10 mletačkih libara. Članak 19. pak štiti siromašne i bolesne kmetove, određujući da ako bi “neki nevoljni kmet pao u bolest ili siromaštvo, pa ne bi mogao obrađivati vinograde, bilo sam bilo uz pomoć neke druge osobe, tri uzastopne godine”, vlasnik vinograda ne smije ga u tome roku otjerati, odnosno oduzeti mu vinograd.<sup>42</sup>

#### 4) Selo i bratovština

Institucija *ligâ* i *posobâ* na zadarskome teritoriju u XV. stoljeću, u tom sklopu i uloga seoskih sudaca (*iudex*), utvrđena u Reformaciji Zadarskoga statuta *Oblik povlastica liga zadarskoga kneštva* (1455.) i u *Vranskome običajnom pravu* (1454.), oslanjala se na starije, predmletačko upravno ustrojstvo u zadarskome distriktu, dijelom i na običajno pravo, pa je po tome izražavala i društvene interese seoskoga stanovništva, ali je, uza sve to, mletačka vlast toj instituciji ipak prvenstveno namijenila upravno-političku ulogu održavanja reda u zadarskome zaleđu. Zbog toga je usporedo s tim oblikom samoupravne organizacije, koji je usmjeravala mletačka vlast, u selima na zadarskome teritoriju, kao i općenito u seoskim društvima na istočnoj obali Jadrana, od Istre do Dubrovačke Republike, postojao i drugi sloj seoskih institucija koje se stvaraju unutar samih društava i koje vrela najčešće označavaju nazivima *universitas* (općina, zajednica) ili *fraternitas* (bratovština).

Seoske zajednice i bratovštine bile su integralni dio društvene svakodnevice, pa su se brinule za neposredna materijalna i duhovna dobra svojih pripadnika. Zajednica (*universitas*) otoka Oliba prodaje, na primjer, 1450. godine polovicu gonjaja loze, koju joj je oporučno prepustio jedan njezin član, radi kupnje zvo- na za crkvu sv. Stošije na tome otoku.<sup>43</sup> Zajednica sela Varikašane (*universitas hominum ville Varichasane*), na kopnenome dijelu zadarskoga distrikta, uzimlje

u zakup izvor vode na rok od 29 godina.<sup>44</sup> Bratovština (*fraternitas*) pak sela Tršci (*fraternitas totius ville Tarcice*) kupuje glagoljski misal za 86 mletačkih libara.<sup>45</sup> Te su seoske ustanove prema tome mogle sklapati pravne poslove, posjedovati nekretnine, vlastitim novčanim sredstvima podmirivati zajedničke potrebe njihovih pripadnika.

Seoske bratovštine na istočnome Jadranu takvim djelovanjem iskazuju nužnost društvenoga zajedništva i uzajamne pomoći članova općine. Da bi mogle ostvarivati svoju društvenu ulogu, morale su imati i vlastito upravno ustrojstvo, koje je bilo utvrđeno u pravilima bratovštine ili *matrikuli*. Prema pravilima bratovštine Gospe od Dilata u Kaštel Sućurcu u dijelu današnjih Kaštela koji je u kasnome srednjem vijeku pripadao splitskome distriktu, napisanim hrvatskim jezikom, bosančicom, između 1515. i 1545., na čelu su bratovštine bili *župan* s dvama *sucima*. Članovi bratovštine ili bratimi bili su dužni pomagati druge bratime, za života ili prilikom smrti. Ako bi koji član bratovštine umro, bratimi su bili dužni otići po njegovo mrtvo tijelo kopnom 50 milja, na moru neo-graničeno daleko. Bratovština je istodobno čuvala red na svojem području i strogo kažnjavala krivične prekršaje svojih pripadnika. Ako bi koji bratim počinio krađu, a ukradeni je predmet vrijedio više od 12 mletačkih libara, razarala mu se kuća, a on bi bio protjeran iz sela.<sup>46</sup>

Navedeni primjeri pokazuju da je mletačka uprava u Dalmaciji u XV. stoljeću dijelom sama poticala i organizirala seosku samoupravu, a dijelom dopuštala samostalno organiziranje seoskih društava. Dapače, Venecija je dopuštala da seoske općine iskazuju i svoje zajedničke društvene zahtjeve, katkad i u samome državnom središtu, u Mlecima. Godine 1452. predstavnici zajednica (*universitatum*) u selima novigradskoga distrikta, tada u okviru širega zadarskog teritorija, imenuju opunomoćenika da ih zastupa u Veneciji radi osiguravanja njihovih interesa i *pro conservatione antiquarum consueudinum in dicto districtu castri Novigradi hactenus observatarum*, tj. radi "čuvanja starih običaja, koji su se dosad održavali u distriktu novigradske utvrde".<sup>47</sup> Notarski dokument ne kaže točnije o čemu je predstavnik novigradskih seoskih zajednica trebao govoriti i što zastupati u Mlecima, ali već i činjenica da su u središtu njegova poslanstva bile *antique consuetudines* pokazuje da je zadarsko selo do kraja srednjega vijeka sačuvalo izrazitu društvenu zasebnost.

Sačuvana građa o seoskim zajednicama i bratovštinama, prije svega zbornici običajnoga prava, pravila bratovština i dokumenti notarijata, o crtavaju složenost svakodnevne seoskih društava na istočnome Jadranu u kasnome srednjem vijeku. Njihovi su pripadnici, doduše, uglavnom živjeli na tuđemu zemljištu, obrađivali oranice i vinograde svjetovnih i crkvenih zemljovlasnika, ali su unatoč tome seoske općine iskazivale primjetnu razinu zasebnosti i društvenoga zajedništva. Novo zvono ili glagoljski misal za seosku crkvicu mogli su se steći samo zajedničkim naporom čitave zajednice, jer bi u protivnom, ako pripadnici

sela ne bi iskazivali osjećaj zajedništva, tako skupi predmeti, nužni u opremi seoske crkve i u njezinoj liturgiji, bili nedostižni. Koliko je težnja za umjetničkom opremom crkve i individualizacijom općine u kasnom srednjem vijeku bila jaka, pokazuje iznimni primjer istarskoga Berma.

Beram je, prema Branku Fučiću, doduše, “uvijek bio grad”, ali su njegovi stanovnici uza sve to “uvijek bili seljaci”. Njihova bratovština sv. Marije dovodi majstora Vincenta iz Kastva da im, sa svojim suradnicima, 1474. godine freskama oslika zidove bratovštinske crkve sv. Marije “na Škrilinah” pokraj Berma. Beramci, navlastito *župan* beramske bratovštine, nisu se samo brinuli za ispunjavanje svih obveza (tlaka, novčana i naturalna podavanja) prema pazinskome feudalnom gospodarstvu, nego i za likovnu opremu njihove crkve i duhovni svijet svojih pripadnika.<sup>48</sup>

Seoska se društva na istočnome Jadranu u kasnome srednjem vijeku daleko razvijaju između ovisnosti i individualizacije. Njihovi su pripadnici bili ekonomski ovisni od vlasnikâ zemljišta na kojemu su živjeli, ali se u njihovoj svakodnevici ekonomskoj ovisnosti suprotstavljao jak osjećaj zasebnosti, koji se, možda najizrazitije, iskazivao u njegovanju tradicijske kulture i različitih oblika duhovnosti.